

TURKISH
ACADEMIC
RESEARCH
REVIEW

TÜRK
AKADEMİK
ARAŞTIRMALAR
DERGİSİ

Sahabenin Hadis Tasavvurunda Vahiy-Kitabet İlişkisinin Yeri

The Place Of The Relationship Between Revelation And Recording
In The Hadith Image Of The Companions

Zişan Türcan

Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Temel İslam Bilimleri Bölümü Hadis Anabilim Dalı
Associate Professor, Akdeniz University, Faculty of Theology, Department of Hadith
z.turcan@hotmail.com

Orcid: 0000-0002-9779-6900

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü-Article Type | Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi-Date Received | 16 Ekim / October 2019

Kabul Tarihi-Date Accepted | 25 Aralık / December 2019

Yayın Tarihi-Date Published | 31 Aralık / December 2019

Yayın Sezonu | Ekim – Kasım - Aralık

Pub Date Season | October – November - December

Atıf/Cite as: Türcan, Zişan, Sahabenin Hadis Tasavvurunda Vahiy-Kitabet İlişkisinin Yeri/The Place Of The Relationship Between Revelation And Recording In The Had-ith Image Of The Companions. Tarr: Turkish Academic Research Review, 4 (4),455-474. Doi: 10.30622/Tarr.634048

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tarr>

Copyright © Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016- Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Turkey. All rights reserved.

Sahabenin Hadis Tasavvurunda Vahiy-Kitabet İlişkisinin Yeri

Zişan TÜRCAN¹

Öz

Bu çalışmada, sahabenin hadislerin kaynağına ilişkin düşüncesinin şekillenmesinde hadis kitabeti sürecinin etkisi araştırılmaktadır. Hz. Peygamber'in nazil olan Kur'an vahyi ve hadislerle ilgili kitabet noktasındaki farklı uygulamaları sahabede vahyin *yazılı olması*, *lafzen korunmuşluğu* ve *tilâvet edilmesi* şeklinde ifade edilebilecek temel özelliklerine dair bir anlayış oluşturmuştur. Hz. Peygamber'in sağlığında onun söz ve uygulamalarına *vahiy kaynaklı-ictihada dayalı* şeklinde kavramsal bir ayırımla bakmadıkları anlaşılabilir, bağlayıcılık bakımından Kur'an ile Hz. Peygamber'in söz ve uygulamaları arasında bir fark görmemiştir. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in vefatından sonra her iki bilginin arasını kesin bir şekilde ayırdıklarını gösteren uygulamaları bulunmaktadır. Onların iki bilgi arasında yaptıkları bu tefrik Hz. Peygamber'in başlangıçtaki uygulamasına denk düşecek şekilde "yazılı bir metin haline getirip getirmeme"yi esas almıştır. Hz. Peygamber'in vefatından yani Kur'an'ın nüzul süreci bittikten sonraki dönemde sahabe, *Kur'an* ve *Kur'an dışı metin* ayırımı üzerinden bir tavır geliştirmiştir. Hz. Peygamber'in hadis kitabetini yasaklamasındaki hadislerin Kur'an'la karışması şeklindeki gerekçe ortadan kalktığı halde sahabenin hadis kitabetine yaklaşımlarında başlangıçta oluşan vahiy tasavvurları etkili olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hadis Kitabeti, Sahabe, Kur'an, Vahiy, Nüzul.

The Place Of The Relationship Between Revelation And Recording In The Hadith Image Of The Companions

Abstract

In this study, we examine the effect of hadith kitabah process on the formation of sahabah's thought regarding the source of hadiths. The different applyings of The Prophet about the kitabah related with the Qur'an revealed and the hadiths led the sahabah to consider that the revelation had to be written and was literally protected and intonated. It seems that the sahabah did not distinguish between the sayings and deeds of the Prophet while he was alive

by regarding the conceptional differentiation in the way of revelation based and ijtehad based as well as did not distinguish between the Qur'an and his sayings and deeds in respect to their bindingness (authority). In so far as, after the Prophet's demise, we find the applyings indicating that the sahabah definitively distinguished between both kinds of the knowledge. Their distinguishing between two kinds of the knowledge was based on that whether or not the hadiths should have been written, in the manner corresponding to the early applying of the Prophet. In the period after the Prophet's demise, that is to say, after the revelation of the Qur'an ended, the sahabah took a stand on the principle that there is difference between Qur'anic and non-Qur'anic texts. Although the reason that the Prophet forbade to write the hadiths because of that they should have been mixed with the Qur'an disappeared, The early revelation image of the sahaba continued to be effective on their attitude to the hadith kitabah.

Key words: Recording of Hadith, The Companions, Qur'an, Revelation.

Giriş

Hadislerin kaynağı problemi İslam düşünce tarihi boyunca teolojik ve amelî pek çok tutumun dayandığı fikrî bir zemini oluşturmuştur. Zira bu problem, peygamber tasavvuru, kaynakların hiyerarşik düzeni, sünnet-hadis ilişkisi, sünnetin tanımı, hadislerin anlaşılması ve amel edilebilirliği gibi meselelerle doğrudan ilişkilidir. Bu yönüyle itikadî, ideolojik ve hatta amelî çizgilerin oluşmasında merkezî bir rol oynamıştır. Hadislerin kaynağı meselesinin mahiyetinin kavranması öncelikle ortaya çıkış ve gelişim sürecinin anlaşılması ile mümkündür. Bahsedilen süreçler bakımından sahabenin hadislerin kaynağına ilişkin tutumunun bilinmesi ise kritik bir öneme sahiptir. Bu çalışmada, sahabenin hadislerin kaynağına ilişkin düşüncesinin şekillenmesinde hadis kitabeti sürecinin temel bir etkisi bulunduğu iddia edilmektedir. Buna göre Hz. Peygamber'in vefatından sonra hadis kitabetine dair lehte ve aleyhte yaşanan gelişmeleri yönlendiren saik de Kur'an'ın nüzul sürecinde sahabede oluşan vahiy algısıdır. Hz. Peygamber'in inen ayetleri özenle yazdırırken, hadislerin kitabetine olumlu yaklaşmaması bahsedilen vahiy algısının oluşmasında temel etkindir. Öyleyse, bahsedilen süreçte hadis kitabetine dair ortaya çıkan gelişmeler Kur'an'ın mushaf haline getirilmesi olgusuyla da yakından ilişkilidir.

Hem sahabenin hadis/sünnet anlayışı hem hadislerin kaynağı meselesi hem de hadis kitabeti olgusu pek çok çalışmaya konu edilmiştir.² Bu çalışma ise, Kur'an ve hadislerle ilgili kitabet

2 Mesela bk. A'zamî, M. Mustafa. *Studies in Early Hadith Literature* (Indianapolis: American Trust Publication, 1978), 18-60; Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, 2. Baskı (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000); Ahmet Yücel, *Hadis İstihlaklarının Doğuşu ve Gelişimi –Hicrî İlk Üç Asır-*, (İstanbul: İFAV, 1996), 27-38; Nevzat Aşık, *Sahabe ve Hadis Rivayeti*, (İzmir: Akyol Neşriyat ve Matbaacılık, 1981); Yavuz Ünal, *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış*, (İstanbul: Ensar, 2013), 80-95; Mustafa Ertürk, "Nebevî Sünnet'in Târihi Gerçeklikteki Konumu Açısından 'Kur'an İslâm'ı' Söyleminin İlmî Değeri", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 1/1 (2003), 14-22; A. mlf., *Metin Tenkidi*, Ankara 2011, 41-57; Gregor Schoeler. "Sözlü Tora ve Hadis: Rivâyet, Yazım Yasağı, Redaksiyon", trc. Hüseyin Akgün, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 6/1 (2008), 135-173; Mehmet Sait Toprak, "İbrânî Gelenekte 'Kitâbet' Aleyhtarlığı: Yazı Karşıtlığı Paradoksu", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25 (2007), 127-146; A. mlf., "Hadislerin Sözlü Rivayeti ile Sözlü Tora'nın Rivayet Tekniği Meselesine Bir Giriş", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/20 (2008), 139-165.

odaklı uygulamanın sahabenin vahiy tasavvurunun oluşumu ile ilgisini kurmak ve nüzulden sonraki süreçte sahabenin hadis kitabetine yaklaşımında oluşan vahiy tasavvurunun etkisini aramak şeklinde özgün bir zemin bulma amacı gütmektedir. Şöyle ki, Hz. Peygamber'in nazil olan Kur'an vahyi ve hadis kitabeti ile ilgili uygulamaları sahabede vahyin *yazılı olması*, *lafzen korunmuşluğu* ve *tilâvet edilmesi* şeklinde ifade edilebilecek temel özelliklerine dair bir anlayış oluşturmuştur. Hz. Peygamber'in vefatından sonraki süreçte ise özellikle Kur'an'ın mushaflaşmasından sonra sahabe *Kur'an* ve *Kur'an dışı metin* ayırımı üzerinden tavrı geliştirmiştir. Bu dönemlerden itibaren Hz. Peygamber'in hadis kitabetini yasaklamasındaki gerekçe ortadan kalktığı halde sahabenin hadis kitabetine yaklaşımlarında, diğer başka etkenlerin yanında, başlangıçta oluşan vahiy tasavvurlarının etkisi görülmüştür.

Sahabede Sözü Kaynağına İşaret Etmesi Bakımından Kur'an İle Kur'an Dışı Metin

Ayırımı

Hz. Peygamber'in vefatından sonra sahabenin Kur'an'ın cem'i ve istinsahı çalışmalarına yönelmelerinde şartların zorlamasının etkisi olmakla birlikte, bu çabaları zihinlerinde meşrulaştıran hatta lüzumlu gösteren itikadî ve fikrî temeller bulunmaktadır. Kur'an'ın mushaflaşma süreciyle doğrudan bağlantılı görünen hadis kitabetine dair tutumlarında da benzer saikler söz konusudur. Hz. Peygamber'in söz ve uygulamalarına *vahiy kaynaklı-ictihada dayalı* şeklinde kavramsal bir ayırımla bakmadıkları anlaşılır³ sahabenin sünnet/hadis bağlayıcılığını Kur'an ayetlerinin bağlayıcılığı düzeyinde kabul etmekle birlikte her iki bilginin arasını kesin bir şekilde ayırdıklarını gösteren uygulamaları bulunmaktadır. Mesela Hz. Ömer hadislerin tedvininden vazgeçme sebebinin şöyle açıklamıştır: "Sünnetleri (hadis) yazdırmak istemiştin. Fakat sizden önceki bir toplumun, kitaplar yazıp bu kitapların üstüne fazla düştüğünü ve Allah'ın kitabını terk ettiğini hatırladım. Yemin ederim ki ben, Allah'ın kitabını hiçbir şeyle örtmem."⁴ Abdullah b. Mes'ûd da birtakım kıssaların ve Kur'an'ın bir arada yazılı olduğu sahifeyi görünce şöyle demiştir: "Hidayetin en güzeli Muhammed'in (s.a.) hidayetidir. Sözü en güzeli Kitâbullah'tır... Ehl-i kitâbı, nesilden nesle tevarüs ettirdikleri bu ve buna benzer sahifeler helak etmiştir. Zira onlar Allah'ın kitabını arkalarına atmışlar ve onu bilmiyorlarmış gibi davranmışlardır."⁵ Benzer bir yaklaşım da Hz. Ali ile ilgili nakledilmektedir. Abdullah b. Yesâr, onun hutbede, "Elinde ya-

3 Salahattin Polat, "Din, Vahiy, Peygamberlik Işığında Hadis ve Sünnetin Mahiyeti", *İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri, Kutlu Doğum Sempozyumu-2001* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 16; Zîşan Türcan, *Hadis İlminin Oluşumunda Kelamî Düşüncenin Etkisi*, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2019), 63-65; Faik Akcaoğlu da doktora tezinde, sahabenin Hz. Peygamber'in uygulamaları karşısında "Bunu vahiyle mi yaptın, yoksa kendi düşüncenle mi?" tarzındaki sorularını aktaran rivayetleri senedi bakımından etraflıca tetkik etmiş ve bu rivayetlere dayanarak sahabenin sünnetin kaynağını soruşturduklarını söylemenin mümkün olmayacağı; zira rivayetlerin hadis usulü kriterleri bakımından sorunlu olduğu sonucuna ulaşmıştır (Faik Akcaoğlu, *Hz. Peygamber'in Kur'an Dışında Bilgilendirilmesi*, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2010), 87-92); Ayrıca, sahabenin Hz. Peygamber'le ilişkilerini detaylı başlıklar altında ele alan bir çalışma için bk. Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, 79-150.

4 Ma'mer b. Râşid. *el-Câmi'* (Abdürezzak'ın *Musannef*'inin sonunda), thk. Habîburrahmân el-A'zamî (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1413), XI, 257; Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-İlm* (Beyrut: İhyâü's-sünneti'n-nebeviyye, ts.), 49. Bu rivayet sıhhat bakımından eleştirilmiş (Mutlu Gül, Hüseyin Kahrman, "Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer'in Hadis Tedvinine Bakışları İle İlgili Rivayetlerin Tahlili", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 56/1 (2015), 145-153; Yücel, "Kitâbet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara: 2002, XXVI, 82) olmakla birlikte benzer içerikteki diğer sahabilerin sözleriyle birlikte sahabedeki bir tavra delalet etmektedir.

5 Hatîb, *Takyîdü'l-İlm*, 55.

zılı metin olan kişinin dönüp onu imha etmesini salık veriyorum. İnsanlar, âlimlerinin sözlerini takip edip, Rablerinin kitabını terk ettikleri için helak oldular” dediğini haber verir.⁶

Ebû Sa’id el-Hudrî’ye, “Bize hadis yazdırmaz mısınız, onları ezberleyemiyoruz” dediklerinde “Hayır, size asla hadis yazdırmayız. Hadisi Kur’an yerine koymayız. Rasûlullah’tan bizim ezberlediğimiz gibi, siz de (bizden) ezberleyin” demiştir.⁷ Rivayetin başka bir tarikinde ise kendisine hadis yazdırmasını isteyenlere “Yazdığınızı Kur’an mı edineceksiniz!” diye tepki verdiği nakledilir.⁸ Çevresindekileri hadisleri yazmamaları konusunda uyarın İbn Abbâs da “Sizden öncekileri kitaplar saptırdı” demiştir.⁹

Hadislerin yazılmasına izin verilmemesiyle ilgili Hz. Peygamber’e dayandırılan bazı rivayetlerde başta Hz. Ömer, Hz. Ali, Ebû Sa’id el-Hudrî ve İbn Mes’ûd gibi sahabîlerin endişelerini teyit eden ifadeler bulunmaktadır. Mesela bunlardan birinde Hz. Peygamber, bazı kimselerin hadislerini yazdığını öğrenince minbere çıkarak “Bu yazmış olduğunuzu öğrendiğim yazılar (بِتَك) da nedir? (Unutmayın!) Ben ancak bir beşerim...” buyurduğu nakledilmektedir.¹⁰ Yine Ebû Hüreyre’den nakledilen diğer bir rivayette de Hz. Peygamber “Allah’ın kitabı dışında başka bir kitap mı istiyorsunuz?” şeklinde tepki vermiş ve devamında “Sizden önceki toplumlari, Allah’ın kitabı yanında başka kitaplar yazmaları saptırmıştır” diye eklemiştir.¹¹ Bahsedilen rivayetlerin kaynağının gerçekten Hz. Peygamber mi yoksa ilk ravi konumundaki sahabîlerin bizzat kendileri mi olduğu meselesi araştırılmalıdır.¹² Ancak bizim açımızdan daha önemli olan nokta, rivayetlerde kitabet yaşağının tamamen *Kur’an-Kur’an dışı* bilgi tasnifini esas almış olmasıdır. Bu tasnif, konu edilen bilgi türlerinin kaynakları itibarıyla *ilahî-beşerî* oluşlarına da bir işaret taşımaktadır. Zira Allah’ın kitabına yapılan vurgu ve ona alternatif olabilecek kitaplar edinmekten sakındırma ancak bu tür temel özelliklere dayandığında anlamlıdır.

Sahabede görülen kitabete karşı tutum, hem siyasi iktidar eliyle toplumsal düzeyde Kur’an’a alternatif algılanabilecek bir kitabın teşekkülüne hem de fertlerin itikadi ve amelî yönelişlerine¹³ tesir edecek bu tür bir algının oluşmasına karşı geliştirilen bir hassasiyettir. Bununla birlikte sahabenin hadis yazdığına ilişkin örnekler fazlasıyla mevcuttur. Bu durumu, hadis kitabetiyle

6 Ebû Ömer Yûsuf İbn Abdilber en-Nemerî, *Câmiu beyâni’l-ilm ve fadlih*, thk. Ebû’l-Eşbâl ez-Züheyri (Suûd: Dâru İbni’l-Cevzi, 1414/1994), I, 271.

7 Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî, *es-Sünen*, thk. Hüseyin Selim ed-Dârânî (Suûd: Dâru’l-muğni, 1412/2000), “Mukaddime”, 42.

8 Hatîb, *Takyîdü’l-ilm*, 37.

9 Hatîb, *Takyîdü’l-ilm*, 43.

10 Hatîb, *Takyîdü’l-ilm*, 34.

11 İbn Hanbel, XVII, 156; Hatîb, *Takyîdü’l-ilm*, 34.

12 Ebû Sa’id el-Hudrî’den merfû olarak gelen rivayetin Buhârî ve diğer âlimlerce aslında mevkuf kabul edildiğine dair bk. Ebû’l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer, *Fethu’l-bârî şerhu Sahîhi’l-Buhârî* (Beyrut: Dâru’l-ma’rife, 1379), I, 208; Rivayetin bütün tarikleri Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem-Babası (Zeyd b. Eslem) senediyle gelmektedir. Abdurrahman’ın zayıf bir ravi oluşundan dolayı rivayetin bütün tarikleri de zayıf bulunmuştur. Abdurrahman b. Muhammed b. Ebi Hâtim, er-Râzi, *el-Cerh ve’l-ta’dil*, (Beyrut: Dâru İhyâi’t-türâs, 1271/1952), V, 233; Ebû’l-Fadl Muhammed b. Tâhir İbnü’l-Kayserânî, *Zehîratü’l-huffâz*, (Riyad: Dâru’s-selef, 1416/1996), I, 310.

13 İbn Mes’ûd’un, kendisine gösterilen hadisleri “Kalpleri Kur’an’la meşgul edin (doldurun), başka bir şeyle meşgul etmeyin” diyerek sildiği nakledilmiştir. İbn Abdilber, *Câmiu beyâni’l-ilm*, I, 283; Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ebi Şeybe, *el-Kitâbü’l-musannef fi’l-ehâdisi ve’l-âsâr*, thk. Kemal Yusuf el-Hüt, (Riyad: Mektebetü’r-rüşd, 1409), VII, 106.

ilgili umumî bir yasağın olmadığı delili sayanlar da vardır.¹⁴ Ne var ki bu yaklaşım -aşağıda ele alacağımız gibi- kitabet meselesini canlı bir süreç dâhilinde okumamaktan kaynaklı bir yanlgı içermektedir.

Sahabenin *Kur'an-Kur'an dışı metin* algısı Kur'an'a dair tasavvurlarıyla doğrudan ilgilidir. Sahip oldukları bu tasavvur, nüzul sürecinde Hz. Peygamber'in uygulamalarından beslenmiştir.

Hadis Kitabeti Meselesi ve Sahabenin Vahyin Temel Özelliklerine Dair Tasavvurlarının Oluşumu

Hz. Peygamber'in Hadis Kitabetine Yaklaşımı

Hadis kitabetiyle ilgili tartışmalar genellikle hadis yazılmasını yasaklayan ve hadis yazılmasına izin veren rivayetler çerçevesinde yürütülmektedir. Hadislerin kitabetini yasaklayan haber Ebû Sa'îd el-Hudrî,¹⁵ Ebû Hüreyre¹⁶ ve Zeyd b. Sâbit'den gelmiştir. Ebû Sa'îd el-Hudrî'den gelen iki rivayetten biri hariç hadisin diğer bütün tarikleri sened açısından zayıf bulunmuştur.¹⁷ A'zamî rivayetlerin bu durumundan hareketle hadislerin yazılmaması için her hangi bir umumî talimatın olmadığı; İbn Hacer'e atıfla, asıl maksadın Kur'an'la hadislerin aynı kâğıt üzerine yazılmasını engellemek olduğunu söylemektedir.¹⁸ Oysa hadis kitabeti yasağını sadece bu rivayetlerin sened bakımından durumlarına bina etmek sağlıklı değildir. Zira böyle bir yasağın var olup olmadığını dolaylı olarak gösteren başka rivayetler de vardır. Ebû Sa'îd el-Hudrî "Benden Kur'an dışında bir şey yazmayın. Kim Kur'an dışında bir şey yazmışsa onu imha etsin" şeklindeki hadisi rivayet ettikten sonra sadece Kur'an ve teşehhüdü yazdıklarını belirtmiştir.¹⁹ İbn Mes'ûd da benzer şekilde Hz. Peygamber zamanında hadislerden sadece istihâre namazını ve teşehhüdü yazdıklarını söylemiştir.²⁰ Vahiy kâtipliği yapmadığı bilinen sahabîlerden²¹ gelen bu tür rivayetler, vahiy kâtiplerinden Zeyd b. Sâbit'in "Rasûlullah bize hadislerini yazmamayı emretti"²² sözüne dayanarak hadis kitabeti yasağının sadece vahiy kâtiplerine yönelik olduğu şeklindeki iddiaları da geçersiz kılmaktadır. Kaldı ki, Zeyd'in rivayeti isnadındaki kopukluktan dolayı da muteber sayılmamıştır.²³

Hadis kitabetini yasaklayan hadisler sıhhat bakımından eleştirilmiş olsa da -ki tariklerden birinin sahih olduğu söylenebilir- yine de izin veren hadislerle telif edilmeye çalışılmıştır. Kitabet yasağının nüzul döneminde hadislerin Kur'an'la karıştırılma tehlikesinin mevcut olduğu du-

14 A'zamî, *Studies in Early Hadith Literature*, 26.

15 Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc, *el-Câmiu's-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, (Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, ts.), "Zühhd ve Rekâik", 16; Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaûd-Âdil Murşid ve diğerleri, (Medine: Müessesetü'r-risâle, 1421/2001), XVIII, 94; Dârimî, *Sünen*, "Mukaddime", 42.

16 Ebû Bekr Ahmed b. Amr el-Bezzâr, *Müsned*, thk. Âdil b. Sa'd, (Medine: Mektebetü'l-ülûm ve'l-hikem, 1988/2009), XV, 277.

17 A'zamî, *Studies*, 23; Ayrıca bk. Yücel, "Kitâbet", XXVI, 82; Mesela Ebû Sa'îd el-Hudrî'den gelen tariklerden biri senedindeki Amr isimli raviden dolayı zayıf bulunmuştur. Bk. İbnü'l-Kayserânî, *Zehîratü'l-huffâz*, V, 2236.

18 A'zamî, *Studies*, 23; Krş. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 208.

19 Ebû Dâvûd, "İlm", 3.

20 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 262.

21 Vahiy kâtiplerinin isim listesi için bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, IX, 22.

22 Ebû Dâvûd, "İlm", 3.

23 Yücel, "Kitâbet", XXVI, 81.

rumlar için konulduğu; bundan emin olduğunda nesh edildiği ya da yasağın, hadislerin hıfzına değil de yazılı olmasına güvenme gibi tutumların ortaya çıkması durumlarına has olduğu, ancak böyle bir yanlış tutumdan emin olduğunda izin verildiği ve yahut da bu yasakla, hadislerin Kur'an'la birlikte aynı kâğıtta yazılmamasının kastedildiği savunulmuştur.²⁴ Ayrıca hadis kitabet yasağının yazısı kötü olan sahabilerle ilgili olabileceğini ileri sürenler²⁵ ve Kur'an'ın dışında bir şeye düşkün olma endişesine bağlayanlar da olmuştur. Dolayısıyla bu yaklaşımlara göre sayılan endişelerin bulunmadığı durumlarda kitabet yasağından da söz edilemez. Her ne kadar bahsi geçen rivayetlerde hem içeriklerinden hem de rivayet eden sahabilerin durumlarından hareketle bazı işaretler bulunabilse de hadis kitabetini yasaklayan ve izin veren hadisler arasında bir nesh ilişkisi olduğuna dair somut haricî bir delilin bulunmaması, hadis kitabeti yasağının mensûh olduğunu söylememizi zorlaştırmaktadır. Kaldı ki daha sonraki dönemlerde sahabe ve tabiûn arasında yazıya karşı olanların varlığı da bu durumu teyit etmektedir.²⁶ Kitabet yasağının yazısı kötü olanlarla ilgili olabileceği yönündeki yorum da yeterli delile sahip değildir.²⁷ Öte yandan Kur'an dışında bir şeye düşkünlük gösterilmesiyle ilgili Hz. Peygamber'in bir endişesinin olduğuna dair yukarıda zikredilen rivayetin dışında herhangi bir bilgi mevcut değildir. Zaten bahsedilen rivayet de Buhârî ve diğer âlimlerce mevkuf kabul edilmiştir.²⁸ Aslında bu endişenin sahabede Hz. Peygamber'in vefatından ve Kur'an'ın cem'inden sonraki dönemde ortaya çıktığı görülmektedir.

Hz. Peygamber'in gerek devlet başkanlığı gerekse devletin halka yönelik uygulamalarıyla ilgili hususların yazılmasına önem vermesi, umumî anlamda bir kitabet yasağı olmadığına delil getirilmektedir. Oysa devlet başkanlarına, kabile reislerine yazdırdığı mektuplar, ahidnâmeler (emannâme), sulhnâmeler, nüfus sayımı, borç ve muamelata dair yazdırılan hususlar, tersine, yazma faaliyetinin Kur'an'a özgü bir durum olduğunu teyit etmektedir. Dikkat edilirse Hz. Peygamber'in yazdırdığı hususlar devlet başkanlığının gerektirdiği konuların yanı sıra Arap toplumunda yazılan nadir hususlarla örtüşmektedir. Zira yazının pek kullanılmadığı Arap kültüründe sözleşmeler ve ticarî işlemler dışında yazılı olanın pek bir değeri yoktu.²⁹ Benzer şekilde Hz. Ali'nin de Hz. Peygamber döneminde yazıp kılıcının kınında gezdirdiği sahifesinde diyete dair hükümler, düşmanın elinden bir esiri kurtarmanın yolları, bir kâfir için müslümanın öldürülemeyeceği, Medine'nin Harem bölgesi sınırları gibi konulardaki hadisler yazılıydı.³⁰

24 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 208.

25 Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî, *Te'vilu muhtelifi'l-hadis*, (B.y.: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1419/1999, 411.

26 Yücel, "Kitâbet", XXVI, 81-82.

27 Bk. İbn Kuteybe, *Te'vil*, 411.

28 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 208.

29 Amr b. Tağlib'in şu sözü Arap toplumunda yazı bilenlerin ne kadar az olduğunu gösterdiği gibi yazının hangi alanlarda kullanıldığına dair de bir fikir vermektedir: "Biz büyük bir mahallede bir kâtip arardık. Bir adam alış veriş muamelesi yapmak istese fulan oğullarının tacirine bir danışayım derdi, (hatta) o da bulunmazdı." İbn Hanbel, XXXIX, 519; İbn Kuteybe, *Te'vil*, 411; Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şu'ayb en-Nesâî, *Sünen*, thk. Abdülfettah Ebû Gudde (Halep: Mektebetü'l-matbû'âti'l-İslâmiyye, 1406/1986), Büyû', 3.

30 Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, thk. Muhammed Zühayr b. Nâsır (b.y., Dâru tavkî'n-necât, 1422), "İlim", 39, "Cihâd", 171, "Cizye", 10, 17; Hz. Ali, Kur'an ile bahse konu sahifenin dışında Hz. Peygamber'den başka bir şey yazmadığını vurgulamaktadır. Buhârî, "İlim", 39; Müslim, "Edâhî", 8.

Dolayısıyla Hz. Peygamber'in bahsedilen konuları yazdırmasını, hadis kitabeti meselesinden ayrı tutmak gerekir.³¹ Her ne kadar Hz. Peygamber'in sayılan hususlarda yazdırdıkları da sonraki terminoloji ile hadis olarak nitelendirilse de hadis kitabeti meselesini kendi olgusal gerçekliği içerisinde ele almak gerekmektedir. Bu olgusal gerçekliğin temel zemini ise, o günkü kültürün yazıya ilgisizliğine rağmen, bu kültürel ortamda sadece Kur'an'ın özenle yazdırılması ve bir de onun dışında şifahî nakil sayesinde yeni bağlamlara uyarlanma zorunluluğu olmayan konuların kaydedilmesidir.³² Buna karşılık Kur'an'la karışması tehlikesinden dolayı genel olarak hadislerin yazılmasına hoş bakılmamasıdır.

Hadislerin kitabetine dair yasağın umumî olmadığı görüşünden hareketle kitabete olumlu yaklaşan rivayetleri 'izin veren' yerine 'teşvik eden' şeklinde nitelemenin daha doğru olacağı yönünde yaklaşımlar da bulunmaktadır.³³ Bu tür yaklaşımlar, literatürdeki kullanıma uygun düşmemesi bir yana, hadis kitabet yasağının umumî olmadığı tespitini, hadis kitabet yasağını doğrudan ifade eden rivayetlerin sübutuyla ilgili ihtilafların bulunmasına dayandırması bakımından tenkide açıktır. Kaldı ki, başlangıçta yasağın umumî olmadığını söylemek, ruhsatın umumî olduğunu söylemekten daha zordur. Zira hadis kitabetini yasaklayan haberler umumî bir hitaba sahipken, Abdullah b. Amr ve Ebû Şâh örneğinde olduğu gibi izin veren rivayetlerin kişiye özel olması daha olasıdır.³⁴ Öte yandan Hz. Peygamber'in Veda hutbesinde, "Burada olanlar olmayanlara ulaştırın (tebliğ)" şeklinde, sözlerinin aktarılmasını tembihlerken de hadis kitabetiyle ilgili en küçük bir işaretle bulunmadığı ve şifahî nakli konu ettiğini ihsas eden bir üslup kullandığı görülmektedir.³⁵ Üstelik hadis kitabet yasağına ilişkin bilgi bizim için sadece "Kim benden Kur'an dışında bir şey yazmışsa imha etsin..." rivayetine dayanmamaktadır. Hatta Hz. Peygamber döneminde kitabetle ilgili ne tür bir uygulama yaptıklarını anlatan sahabilerin ifadeleri bu konuda daha belirleyici bir içeriğe sahiptir.

Sahabeye ait yazılı hadis notlarının olması, Hz. Peygamber zamanında kitabet yasağı olmadığına delil teşkil etmeyebilir. Zira sahabenin, ağırlıklı olarak kendi hafızalarına yardımcı olması

31 Hadis kitabet meselesini sonradan oluşmuş ve ittifak da sağlanmamış terminoloji üzerinden anlamaya çalışmak olgusal olarak kitabet meselesini kavramayı engellemektedir. Bu tür bir yaklaşım için bk. (Ertürk, *Metin Tenkidi*, 45). Ertürk, "Allah Resûlü'nün Kur'an dışındaki bütün sözleri ve yaptığı işleri (bağlayıcı olup olmadıklarına ilk planda bakılmaksızın) sünnet olduğundan mektuplarda, ahidnâme ve sulhnâmelerdeki beyanlarının da *hadis* olduğunu temelde kabul etmek gerekir" demektedir. Sünnet ve hadisin sadece ehl-i hadisin anlayışına uyguna olarak birbirinin yerine kullanıldığı bu yaklaşımda hadislerle ilgili genel bir uygulamayı aramak yerine sonradan oluşmuş terminoloji çerçevesinde teorik bir tespit amaçlanmıştır.

32 Başlangıçta yazılan bu tür hususların matematiksel gerçeklikler olduğuna, dair bk. Yavuz Ünal, "Hadislerin Anlaşılmasında Metni Yeniden İnşa Sorunu", *İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri Sempozyumu*, (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 463.

33 Ertürk, *Metin Tenkidi*, 44.

34 Hz. Peygamber'den duyduğu her şeyi yazmaya çalışan Abdullah b. Amr'ı sahabiler "Sen Allah Rasûlünden duyduğun her şeyi yazıyorsun ama o da bir insandır, kızgınken de konuşur, neşeliyken de" diyerek uyarılmışlardır. Abdullah da sahabenin bu müdahalesi üzerine hadisleri yazmayı bırakmış ve sonra Hz. Peygamber'e durumu sormuştur. Hz. Peygamber de "Yaz! Nefsin elinde olana yemin olsun ki, şu ağızdan haktan başka bir söz çıkmaz" buyurmuştur (İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, V, 313; İbn Hanbel, XI, 57-58; Ebû Dâvûd, "İlim", 3). Ebû Şâh'a izin verilmesi ile ilgili olay da şöyle gerçekleşmiştir: Hz. Peygamber'in Mekke'nin fethedildiği günlerde, bir kan davası çerçevesinde işlenen bir cinayet üzerine insanlara bir konuşma yapmıştı. Kendisine Ebû Şâh denilen Yemenli bir adam "Ya Rasûlallah! Bunu benim için yazıver" dedi. Hz. Peygamber de "Ebû Şâh için yazın" buyurdu. Buhârî, "Diyât", 8.

35 Buhârî, "İlim", 9; Müslim, "Kasâme", 9.

amacını taşıyan yazma işi,³⁶ çoğunlukla Hz. Peygamber'in vefatından sonra gerçekleşmiştir. Bu durum, sahabenin hadis kitabet yasağını kendi şartları dâhilinde okuduklarını, yani yasağın, hadislerin Kur'an'la karışması endişesine mebni olduğunu düşündüklerini göstermektedir. Aynı durum Hz. Ömer'in tedvine niyetlenmesi ve sahabenin buna onay vermesinde de mevcuttur. Zaten hadis kitabetine karşı olan sahabilerin kitabet yasağını ifade eden hadisleri gündeme getirmemeleri de bu durumu teyit etmektedir. Bu dönemlerde kitabete olumsuz yaklaşım iki farklı düzeyde devam etmiş gibidir. Birincisinin temelindeki saik, toplumsal kimliği inşa edici olan Kur'an'a alternatif bir metnin ortaya çıkması kaygısı, ikincisindeki ise bazı fertlerin Hz. Peygamber dönemindeki yasağı genel geçer bir kural olarak değerlendirmeleridir.

Öyle anlaşılıyor ki, başlangıçta yani Kur'an'ın nüzul sürecinde, hadis kitabeti ile ilgili hadislerin Kur'an'la karıştırılmaması ve Kur'an metnine dair belli ölçüde bir bilincin kazandırılması için bir yasaklama getirilmiştir. Hadislerin yazılmasına hoş bakılmamasını (kerih görülmesini) sağlayacak düzeydeki bu yasak, endişelerin bulunmadığı anlarda özellikle izin isteyenlerle ilgili yumuşatılmıştır.

Sahabenin Vahye İlişkin Tasavvurlarının Oluşumu

Sahabe, Kur'an'ın nüzul sürecine şahit olurken aynı zamanda Hz. Peygamber ile canlı bir iletişim kurmuşlardır. Bu doğrudan iletişim, sonraki dönemlerde gündeme gelen sünnetin tespiti, vasıtaları ve vasıtaların sübutu gibi problemlerden bağımsız olarak bir algı inşa etmiştir. Buna bağlı olarak, nazil olan Kur'an ayetleri ile Hz. Peygamber'in kendi sözleri arasında bağlayıcılık açısından bir fark gözetilmemiştir. Bunda her ikisinin de Hz. Peygamber'in ağızından işitilmesinin tabii bir etkisinden bahsedilebilir.³⁷ Daha önemlisi Hz. Peygamber'le doğrudan kurulan bu iletişim, onun sözlerinin bağlayıcılığına ilişkin risâletinin özünden kaynaklı bir algı üretmiştir.³⁸ Bununla birlikte sahabe de Kur'an ve hadisle ilgili ve bu ikisinin tefrikine dair be-

36 Bk. İbn Abdilber, *Câmiu beyâni'l-ilm*, I, 284, 320. Bundan dolayı, tâbiûndan hadis yazımına hoş bakmayan İbrahim en-Ne-ha'î gibi kimseler bile hadisin baş tarafından bir kısmının (etrâf) yazılabileceği söylemişlerdir. İbn Abdilber, *Câmiu beyâni'l-ilm*, I, 311.

37 Kur'an'ın nüzul sürecinde Hz. Peygamber'in konumu ve o toplum tarafından nasıl algılandığı ve dolayısıyla Vahiy-Peygamber-Toplum süreçleriyle ilgili olarak bk. Ertürk, "Nebevî Sünnet'in Târihi Gerçeklikteki Konumu Açısından 'Kur'an İslâm'ı' Söyleminin İlmî Değeri", 14-22.

38 Sahabenin Hz. Peygamber'in verdiği hükümlerde bir sıkıntı duydukları zaman bunların vahiy kaynaklı olup olmadıklarını sordukları; eğer vahye dayanıyorsa derhal itaat ettikleri, Hz. Peygamber'in kendi re'yi ise ya itaat ettikleri ya da kendi icthadlarına göre hareket ettikleri yönündeki tespit sahabenin genel tavrı açısından yanlıştır (Bu tespit için bk. Ertürk, "Nebevî Sünnet'in Târihi Gerçeklikteki Konumu Açısından 'Kur'an İslâm'ı' Söyleminin İlmî Değeri", 21). Zira istisnai örnekler olarak görülebilecek bu tavırları itikadi bir problem çerçevesinde ele alan ve sert uyarılar içeren ayetler nazil olmuştur (Mesela bir sulama meselesiyle ilgili Hz. Peygamber'e itiraz eden bir adamın tavrı üzerine imanî soruna dikkat çeken bir ayet (Nisa, 4/65) inmiştir. (Buhârî, Müsâkât, 7). Hz. Ömer de Hudeybiye'deki itirazından sonra korktuğunu ve affı için sadaka verip kurban kestiğini, oruç tuttuğunu... söylemiştir (Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyüb el-Me'âfirî, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekkâ-İbrâhîm el-Ebyârî-Abdulhafîz eş-Şelebî (Mısır: Matbaatü Mustafa el-Bâbî ve evlâdih, 1375/1955, II, 317; Buhârî, Şürût, 15). Sahabenin itirazıyla ilgili en çarpıcı örneklerden biri olarak şu zikredilebilir: Huneyn günü Hz. Peygamber'in Hevazin kabilesinden elde edilen ganimetlerden Kureyş'ten bazılarını yüzer deve vermesine Ensar'dan bazı gençlerin itiraz ettikleri rivayet edilmiştir. Ancak sonrasında Hz. Peygamber'in dünya ve ahiret seçenekleri üzerinden yaptığı konuşma üzerine ileri gelenler şöyle demiştir: "Ya Rasûlallah! Bizim söz sahibi olanlarımız, ileri gelenlerimiz bir şey söylemedi. Konuşanlar yaşı genç (cahil) olanlardır." (Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi*, XI, 59; Buhârî, Menâkibü'l-Ensâr, 1). Sahabe hurma aşılama olayında da görüldüğü gibi, Hz. Peygamber'in ifadelerine yansımış şekliyle "dünyaya dair bir iş"te bile onun dediklerini uygulamakta tereddüt etmemişlerdi. (Müslim, Fedâil, 141). Sahabenin Hz. Peygamber'e uygula-

lirgin yaklaşımlar mevcuttur. En başta Hz. Peygamber'in bizzat kendi iradesi iki bilginin tefriki yönünde ortaya çıkmış; Kur'an'ı özenle yazdırırken, Kur'an'la karışma tehlikesinden dolayı hadislere yazılmasını yasaklamıştır. Nüzul sürecindeki bu uygulama sahabenin zihninde Kur'an ve hadis için "kitabet" odaklı bir ayırımın temelini oluşturmuştur. Acaba sahabenin zihninde kitabeti esas alan bu ayırımın en temelinde de vahiy ile yazı arasında bir ilişki olduğu düşüncesi mi bulunmaktadır?

Sahabenin Tasavvurunda Vahiy ile Yazı İlişkisi

Yazının pek bilinip kullanılmadığı, hafızaya güvenildiği ve hatta hafıza kuvvetiyle itibar kazanıldığı bir kültürde Kur'an'ın yazdırılması, esasen Kur'an'a özgü bir duruma da işaret etmektedir. Zira bahsedilen kültürde sözleşme ve ticarî işlemler dışında yazıya değer verilmemekte, hafızanın bir itibar vasıtası olmasından dolayı yazı işleri alt tabakadakilerin işi olarak görülmekteydi.³⁹ Ancak öteki tarafta Ehl-i kitâb kendilerine vahiyle geldiğini iddia ettikleri bir kitaba sahip olmakla Araplara her zaman psikolojik bir üstünlük sağlamışlardı. Kitâb kavramı, Hicaz bölgesinde hâkim kimlik ayırımı olan *kitâbilik-ümmilik* karşıtlığında en önemli kavramdır. Kitap ehli olmak ümmiliğin aksine, bir kutsal kitap geleneğine sahip olmak demektir.⁴⁰ Esasen vahiy ile yazı arasındaki ilişki öteden beri bilinmekteydi. Yine vahiy olmayan sözlerin yazılmasına da -tıpkı Talmud'un yazılması süreçlerinde olduğu gibi⁴¹- mesafeli durulmuştu. Hz. Peygamber'in, neredeyse yazıyla ilişkisi bulunmayan bir kültürde vahiy kâtipleri seçerek Kur'an'ı yazdırmasında Ehl-i kitâb olgusunun da dâhil olduğu itikadî ve siyasî dengeler çerçevesinde sebeplerin olması muhtemeldir. Diğer taraftan ümmî Arapların zihninde, irtibatlı oldukları hatta birlikte yaşadıkları kültürlerde gördükleri kitâb nedeniyle, bütün halde sahifelere (kırtâs) yazılmış okumaya, hüküm çıkarmaya uygun somut bir metin imajı mevcuttu.⁴²

Hz. Peygamber'in Kur'an'a özgü bu uygulaması, sahabenin algısında vahiy ile yazı arasında bir ilişki inşa etmiş görünmektedir. Örneğin Abdullah b. Amr ile ilgili rivayette sahabenin uyarısının gerekçesi dikkat çekicidir. Uyarıda kitabet yaşayına ya da Kur'an'la karışması tehlikesine hiç atıf bulunmazken, Hz. Peygamber'in beşerî yönüne bir vurgu vardır. Yazılmaya uygun görülen sözün beşerî zaafardan arınmış olması gerektiği düşüncesi mevcuttur. Bu düşüncede, Kur'an'ın yazdırıldığı fakat hadislerin yazılmasına hoş bakılmadığı süreçte *vahiy ile yazılı olmak* arasında bir bağlantı kurulmuş gibidir.

malarının vahye mi yoksa icthadına mı dayandığı yönünde soru sorduklarını haber veren rivayetlerin sıhhat eleştirisi için bk. Akcaoğlu, *Hz. Peygamber'in Kur'an Dışında Bilgilendirilmesi*, 87-92.

39 Ünal, *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış*, (İstanbul: Ensar, 2013), 80-81.

40 Selim Türcan, *Kimlik ve Kitâb İlişkisi Bağlamında İlk Dönem Kur'an Tasavvuru ve Dönüşümü* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010), 22.

41 Toprak, "İbrânî Geleneğe 'Kitâbet' Aleyhtarlığı: Yazı Karşıtlığı Paradoksu", 127-146; Nitekim ilerleyen süreçte Hz. Ömer hadislerin kitabet/tedvininden vazgeçmesine gerekçe olarak, Talmud'u yazdıkları için vahiy göz ardı eden Yahudilerin hatasını zikretmiştir. Oryantalistlerden bazılarının, hadislerin şifahi nakli ile Talmud'un şifahi nakli arasında benzerlik kurmaya yönelik yaklaşımları için bk. Nimetullah Akın, "Hadislerin Yazılı Kaydı ve Literatür Esaslı Bir Disiplin Olma Süreci: A. Sprenger, I. Goldziher ve G. Schoeler'in Yaklaşımları", *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, 6/1, (2008), 61-62.

42 Türcan, *İlk Dönem Kur'an Tasavvuru ve Dönüşümü*, 182; Araplarda ilahî vahyin yazılı ve mucizevî bir şekilde geleceği fikrinin var olduğuna delalet eden ayetler için bk. "Sana kâğıt üzerine yazılmış bir kitap indirseydik ve onlar elleriyle ona dokunmuş olsalardı, yine de o inkârcılar, "Bu apaçık bir büyü, başka bir şey değil" derlerdi (En'âm, 6/7), "Hayır, onların her biri, ister ki apaçık sahifeler verilsin onlara" (Müddessir, 74/52).

Zira Kur'an'ın yazdırılmasına şahit olan sahabenin, hadisleri yazan Abdullah b. Amr'ı yazması için uyarırken “O bir insandır; kızgınken de konuşur, neşeliyken de.” şeklinde gerekçe sunmaları yazı ile vahiy arasında bir ilişki gördüklerini ihsas etmektedir.⁴³

Vahiy ile yazılabilir olma vasfı arasında kurulan ilişkiyi daha net gösteren örnekler de vardır. Mesela daha önce zikri geçen şu rivayete işaret edilebilir. Ebû Sa'îd el-Hudrî'ye, “Bize hadis yazdırmaz mısınız, onları ezberleyemiyoruz” dediklerinde “Hayır, size asla hadis yazdırmayız. Hadisi Kur'an yerine koymayız. Rasûlullah'tan bizim ezberlediğimiz gibi, siz de (bizden) ezberleyin” demiştir.⁴⁴ Rivayetin başka bir tarikinde kendisine hadis yazdırmasını isteyenlere “Yazdığınızı Kur'an mı edineceksiniz!” diye tepki vermiştir.⁴⁵ İbn Abdilber'in aktardığı diğer bir tarikinde ise Ebû Sa'îd el-Hudrî kendisinden dinledikleri hadisleri yazmak isteyen Ebû Nadra'ya “Hadisleri mushafklar haline mi getirmek istiyorsunuz!...” şeklinde cevap verdiği nakledilmektedir.⁴⁶ Ebû Sa'îd el-Hudrî, “Kur'an yerine koymak”, “Kur'an edinmek” ya da “mushafklar haline getirmek” ile “yazılmak” arasında bir ilişki kurmaktadır.

Anlaşıldığı kadarıyla Hz. Ömer, Hz. Ali, İbn Mes'ûd ve Ebû Sa'îd el-Hudrî gibi Hz. Peygamber'e yakınlıklarıyla bilinen sahâbiler, yazılabilir tek dinî metnin Kur'an olması gerektiği düşüncesine sahiplerdir.⁴⁷

el-Hatîb el-Bağdâdî'ye (ö.463/1071) göre “Hadislerin yazılmamasının nedenlerinden biri hadislerin yazılı metinler olması durumunda Kur'an'a benzeyecek olması, diğeri de Kur'an dışında bir şeyle meşgul olunacak olmasıdır.”⁴⁸ İbn Mes'ûd'un tavrına ilişkin rivayet edilen şu olay bu durumu daha açık bir şekilde ortaya koymaktadır. el-Esved'in anlattığına göre, Alkame ile birlikte ellerine bir sahife geçmiş. Sahifeyi alıp İbn Mes'ûd'a götürmüşler ve “Bu sahifenin içinde güzel bir hadis var” demişler. Bunun üzerine İbn Mes'ûd cariyeye bir tas su getirmesini söylemiş ve eliyle yazıyı silmeye başlamış, bir yandan da “Biz sana bu Kur'an'ı vahiyetmekle kıssaların en güzelini anlatıyoruz” (12/Yusuf, 3) ayetini okumuştur. el-Esved ve Alkame “Ona bir baksan, onda ilginç ve hoş bir hadis var” demişlerse de o, “Kalpler kaplardır. Kalpleri Kur'an'la meşgul edin (doldurun), başka bir şeyle meşgul etmeyin” diyerek yazıyı silmeye devam etmiştir.⁴⁹

İbn Mes'ûd'un kalpleri sadece Kur'an'la meşgul etmeyi, Kur'an dışında bir şeyle meşgul olmamayı tembihlerken vahiy vurgusu içeren bir ayeti okuması manidardır. Hadislerin Kur'an'a benzer bir metin haline getirilmemesi için sahabe döneminde gösterilen hassasiyet belli ol-

43 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 313; İbn Hanbel, XI, 57-58; Ebû Dâvûd, İlm, 3.

44 Dârimî, “Mukaddime”, 42.

45 Hatîb, *Takyîdü'l-ilm*, 37.

46 İbn Abdilber, *Câmiu beyâni'l-ilm*, I, 273.

47 A'zamî sahâbenin Kur'an'ın dışında yazılı metinler olamayacağı şeklinde bir düşünceye sahip olmadıklarını ifade etmektedir. Buna gerekçe olarak da Hz Ömer'in Kûfe valisinden belli bir şiirin yazılmasını istemesi, Ensâr'a İslam'dan önceki ve İslam dönemindeki şiirlerin yazılmasına müsaade etmesi, resmî iş hayatında kayıt usulünü ihdas etmiş olması gibi delilleri zikretmektedir (A'zamî, *Studies* 56-57). Ancak A'zamî'nin delil olarak zikrettiği uygulamalar hadislerin daha sonraki dönemde tedvininde görüldüğü şekilde yaygın, sistemli ve toplumsal düzeyde etkili olabilecek bir kitap oluşturma anlamına gelmemektedir. Üstelik A'zamî'nin de ifade ettiği gibi Hz. Ömer bu tür uygulamalardan farklı bir faaliyete niyetlenmiş, sonrasında vazgeçmiştir. Onun niyetlendiği faaliyet devlet organizasyonu ile bir yazma ve toplama işidir (A'zamî, aynı yer).

48 Hatîb, *Takyîdü'l-ilm*, 93. Krş. İbn Abdilber, *Câmiu beyâni'l-ilm*, I, 292.

49 İbn Abdilber, *Câmiu beyâni'l-ilm*, I, 283; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 106.

çüde tâbiûn döneminde de devam etmiştir. Kûfeli önemli fakih Abîde es-Selmânî (ö.72/691) ölmek üzereyken kitaplarını getirtip imha etmiştir. Gerekçesi de “sonradan birilerinin gelip yazdıklarını farklı bir konuma taşımalarından korkması”dır.⁵⁰

Hiz. Peygamber dönemindeki hadislerin Kur’an ayetleri ile karışmasına dair endişe, onun vefatından sonra, müslümanları Kur’an’dan uzaklaştıracak alternatif kitapların teşekkülüne dair endişelere evrilmiştir. Bu endişede, Kur’an’ın toplumsal bilinç ve düzene ilişkin inşâ tavrının önemine bir vurgu vardır. Zira Hiz. Peygamber’in vefatından sonra manevî gücü taşıyan/symbolize eden, somut varlığı ve kendisini merkeze alan ibadet biçimleri ile müslüman zihinlerde ve kültürde otoritesini tahkim eden Kur’an, ortak kimliğin zeminini teşkil etmiştir.⁵¹ Sahabenin *yazılı metin-vahiy kaynaklı söz* ilişkisine dair sahip olduğu algı ve düşünce daha geniş bir perspektiften okunarak eski kültürel gelişmelerle benzerlikler içerisinde de ele alınabilir. Zaten hadislerin yazılmasına karşıtlık içeren rivayetler –bu rivayetlerin varid olduğu dönemde yazılı hale getirilmiş olan- Yahudi sözlü öğretisine bir atıf içermektedir.⁵² Rivayetlere göre Yahudiler Allah’tan gelen vahiylerin toplandığı kitabın yanı sıra beşeri sözleri bir araya getirerek başka kitaplar edinmişlerdir. Bu kitapların sakıncası, kendilerine Allah’ın kitabını unutturmuş olmasıdır. Bu bakımdan Hiz. Ömer’in düşüncesinde, Allah’ın kitabını göz ardı eden önceki toplumlarda olduğu gibi, Kur’an’ın ikinci plana itilmesi de müslüman kimlik ve bilincinin kaybedilmesine yol açacaktır.

Sahabenin Tasavvurunda Vahiy İle Lafzen Korunmuşluk İlişkisi

Hiz. Peygamber’in vefatından sonra Kur’an’ı mushaf haline getirme faaliyeti meşruluğunu, daha önce de ifade edildiği gibi, Hiz. Peygamber’in inen vahiyleri özenle yazdırmasından almıştır. Nüzul sürecindeki hadislerin Kur’an’la karışması endişesi ise bu dönemde Kur’an’a alternatif kitaplar oluşması endişesine evrilmiştir. Sahabe için Kur’an’ın sözü edilen müstesna konumu ve etkisi yalnızca içerdiği hükümlerden kaynaklanmamaktadır. Aynı zamanda o, yüzünden ve ezberden okunmak suretiyle kendisiyle ibadet edilen bir metindir. İbadete konu olmakla, ibadetlerde tilâvet edilmekle lafzen korunmuşluk arasında da doğrudan bir irtibat söz konusudur. Nüzul sürecinde zihinlerde, Kur’an’ın *yazılması* ile *lafzen korunmuşluğu* arasında bir ilişkinin arandığı anlaşılmaktadır. Mesela Hiz. Ömer’in, Hişâm b. Hakîm b. Hızâm’ın Furkân suresini farklı bir şekilde okuduğunu işittiğinde verdiği tepki Kur’an’ın lafzen korunmuşluğu düşüncesine sahip olduğunu göstermektedir. Hiz. Ömer’in bizzat kendi ağzından olay şöyle aktarılmıştır:

“Rasûlullah henüz hayattayken Hişâm b. Hakîm b. Hızâm’ı Furkan suresini okurken işittim. Kulak verdiğimde bir de baktım ki Rasûlullah’ın bana okutmadığı farklı şekillerde (harfler üzere) okuyor. Neredeyse ona namazda saldıracaktım. Neyse ki selamlayıncaya kadar sabrettim. Namazı biter bitmez hemen yakasına yapıştım ve ‘Okuduğun bu sureyi sana kim öğretti?’ diye sordum. ‘Rasûlullah okuttu’ dedi. ‘Yalan söylüyorsun, Rasûlullah bana senin okuduğundan başka bir şekilde okuttu’ dedim. Sonra tutup onu Allah Rasûlünün yanına götürdüm ve ‘Ben

50 İbn Sa’d, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VI, 94; İbn Abdilber, *Câmiu beyâni'l-ilm*, I, 286.

51 Bk. Türcan, *Kimlik ve Kitâb İlişkisi Bağlamında İlk Dönem Kur'an Tasavvuru ve Dönüşümü*, 22-23.

52 Gregor Schoeler, “Sözlü Tora ve Hadis: Rivâyet, Yazım Yasağı, Redaksiyon”, 144.

bunu senin bana okuttuğundan farklı şekillerde (harfler üzere) okuduğunu işittim' dedim. Allah Rasûlü bana 'Bırak onu' dedi. Sonra 'Hişâm! Oku!' buyurdu. O da benim dinlediğim şekilde okudu. Allah Rasûlü 'Bana bu şekilde nazil oldu' dedi. Ardından 'Ya Ömer! Sen oku!' dedi. Ben de kendisinin bana okuttuğu şekilde okudum. Bunun üzerine Rasûlullah 'Bu şekilde nazil oldu. Muhakkak ki bu Kur'an yedi harf üzere nazil oldu. Ondan kolayınıza geleni okuyun' buyurdu.⁵³

Kur'an lafızlarının değiştirildiği düşüncesiyle Hz. Ömer'in verdiği tepkinin benzeri başka sahabîler için de nakledilmektedir. Mesela Übey b. Ka'b, Nahl suresini kendisinden ve birbirlerinden farklı okuyan iki kişiyi işitmiş ve her ikisine de bu şekilde kendilerine kimin okuttuğunu sormuş. O kişiler de Hz. Peygamber'in okuttuğunu söylemişler. Bunun üzerine Übey "Kalbime Peygamber'i öyle yalanlama hissi geldi ki böylesi Cahiliyye döneminde bile olmamıştı" demiştir. Sonrasında hep beraber Hz. Peygamber'in huzuruna gitmişler ve Übey Hz. Peygamber'den adamların okuyuşlarını dinlemesini talep etmiş. Hz. Peygamber de o iki kişiye sırayla okumuş ve her birine "Güzel okudun" diyerek okuyuş şekillerini tasvip etmiş. Übey bunu üzerine kalbinde aynı şüpheyi yine hissettiğini, bunu fark eden Hz. Peygamber'in göğsüne vurarak şüpheden kurtulması için dua ettiğini söylemiştir. Rivayetin sonunda Hz. Peygamber Kur'an'ın yedi harf üzere nazil olduğunu buyurmaktadır.⁵⁴ Übey b. Ka'b'ın bildiği okuyuş tarzına uymayan yani farklı lafızlarla okunduğunu işittiğinde verdiği tepki tıpkı Hz. Ömer'de olduğu gibi Kur'an'ın lafzen korunmuş olduğu düşüncesine dayanmaktadır. Hem Hz. Ömer de hem de Übey de Kur'an'ın lafızlarının değişmediğine dair güçlü bir inanç vardır. Hz. Ömer'in farklı bir okuyuş duyduğunda adama saldırmamak için kendini zor tutması, Übey'in de bu farklı okuyuş şekillerine Hz. Peygamber'in izin verdiğini duyduğunda kalbine gelen Peygamber'i yalanlama hissi bu güçlü inancı göstermektedir.

Yedi harf meselesi Hz. Peygamber'in Kur'an'ın indiği Kureyş lehçesine göre okumakta zorlanan ve manayı bozmamak kaydıyla kendi lehçeleriyle okuyabilen insanlara verdiği bir ruhsattır. Hatta bu ruhsat aynı lehçedeki farklı telaffuzları da kapsamaktadır. Hz. Ömer ve Hişâm b. Hakîm'in her ikisi de Kureyş'ten oldukları halde farklı okuyuşa sahip olmaları yani müradif kelimeleri kullanmaları ve kendilerine ruhsat verilmesi bu duruma delalet etmektedir.⁵⁵ Farklı okuyan kimselerin "Rasûlullah bana böyle okuttu" şeklindeki ifadeleri, Hz. Peygamber'in kendisi okuduktan sonra kontrol amacıyla karşısındakine okuttuğunda o kimsenin okuyuşuna ruhsat vermesi anlamındandır. Yoksa Hz. Peygamber herkese farklı farklı okumuş değildir. Hz. Peygamber, Kur'an'ın indirildiği ve kendi lehçesi olan Kureyş lehçesiyle okumuştur.⁵⁶ Bu ruhsat yazılı Kur'an'la ilgili değildir. Nitekim Hz. Ömer ve Hz. Osman'a nispet edilen sözlerden Kur'an'ın Kureyş lehçesiyle indiği anlaşılmaktadır.⁵⁷ Hz. Peygamber Kur'an'ı, indiği lafızlarla

53 Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 5.

54 Müslim, Salâtü'l-müsâfirîn, 48; İbn Hanbel, XXXV, 86, 102.

55 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, IX, 26; Zâhid el-Kevserî, "Yedi Harf Nedir", çev. Yunus Ekin, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (2002), 110.

56 Musa Akpınar, "Kur'an'ın Anlaşılması ve Tebliği Yönünden Yedi Harfle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi", *Bilimname*, 2/23 (2012), 123; Ayrıca bk. Kevserî, "Yedi Harf Nedir", 108-109;

57 Hz. Ömer İbn Mes'ûd'a yazdığı mektupta "Şüphesiz ki Allah, Kur'an'ı Kureyş lügatiyle indirdi..." demiştir (Ebû Şâme, Şihâbüddin Abdurrahman b. İsmâil, *el-Mürşid el-vecîz ilâ ulûm tete'alleku bi'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Tayyar Altıkulaç, (Ankara: TDV Yayınları, 1986), 101. Ebû Şâme rivayetin *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da geçtiğini söylemekteyse de rivayet elimizdeki nüshada yer almamaktadır). Hz. Osman da Kur'an'ı istinsah eden komisyona "Kur'an lafızlarından bir şeyde ihtilaf ettiğinizde onu Kureyş lisaniyle yazın. Şüphesiz Kur'an onların lisaniyle inmiştir" şeklinde talimat vermiştir (Ebû Bekr Abdullah

korunması amacıyla Kureyş lehçesiyle yazdırmıştır. Eldeki verilere göre Kureyş lehçesinin dışında başka lehçelerle yazılmış olan Kur'an metninin olduğuna ilişkin herhangi bir bilgi yoktur.⁵⁸

Kur'an'ın yedi harf üzere indiğine ilişkin rivayetlerin Kur'an'ın yazılı metniyle hiçbir ilişkisi bulunmamaktadır. Üstelik yedi harf meselesi esasen Kur'an lafızlarının korunmasının tam da yazılması ile mümkün olduğunu göstermektedir. Nitekim İbn Abbâs Kur'an'ın genel olarak korunmuşluk vasfını, yazılmasına ve cem'ine bağlamaktadır. Buna karşılık hadislerin, yazılıp tedvin edilmemesinden ve şifahî olarak aktarılmasından dolayı Kur'an gibi mahfuz olmadığını şöyle belirtmektedir:

“Hadisi birbirinizle müzakere edin ki uçup gitmesin. Çünkü hadis Kur'an'ın aksine korunmuş/muhafaza altına alınmış (mahfûz) ve yazılıp toplanmış (mecnû') değildir. Eğer siz hadisi aranızda müzakere etmezseniz uçar gider. Hiçbiriniz 'Dün hadis rivayet ettim, bugün etmem' demesin. Dün de etsin, bugün de etsin, yarın da etsin.”⁵⁹

İbn Abbâs'ın şifahî olan hadislerin ancak müzakere ve tekrar etmekle muhafaza edilebileceğini söylemesi, hadislerin lafzen korunmasını garanti eden bir durum değildir. Zira şifahî naklin doğası mana ile rivayeti mecbur kılmaktadır. İdracların çoğunlukla sahabe döneminde yapılmış olması da nakil tarzını dönemselsel olarak teyit etmektedir.⁶⁰ Hadislerin şifahî nakli mahallî içeriğin yoğun olduğu hadisleri her rivayet edildiğinde yeni bağlamlara rahat uyarlama (yorumlayarak nakletme) esnekliğini de sağlamış oluyordu.⁶¹ Mesela İbn Mes'ûd bir hadisi ikinci defa rivayet ettiğinde oğlu tarafından birincisinin daha farklı olduğu yönünde ikaz edilmiştir. İbn Mes'ûd oğluna “Bunu nereden biliyorsun” diye sormuş, oğlu da “Ben bunu (o zaman) yazmıştım” şeklinde cevap vermiştir. Bunun üzerine İbn Mes'ûd oğluna hadisin yazılı sahifeyi getirtip imha etmiştir.⁶²

b. Süleyman İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, thk. Muhammed b. Abdüh (Kahire: el-Fârûk el-Hadise, 1423/2002), 88; Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, thk. Şuayb el-Arnaûd, (B.y.: Müessesetü'r-risâle, 1415/1494), VIII, 115.

58 Akpınar, “Kur'an'ın Anlaşılması ve Tebliği Yönünden Yedi Harfle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi”, 123.

59 Dârimî, *Sünen*, Mukaddime, 51. Haberin bir başka tarikinde “Benden bir hadis işiterseniz, onu aranızda müzakere edin. Unutmamanız için bu en uygun yoldur” demektedir (Ebû Muhammed el-Hasen er-Râmehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*, thk. Muhammed Accâc el-Hatîb, (Beyrut: Dâru'l-fîkr, 1404, I, 547). İbn Abbas'ın Kur'an'ı mahfûz olarak nitelendirirken ilahî korumayı kastetmediği söylenebilir. Zira o, “Şüphe yok ki Zikr'i biz indirdik, onu koruyacak olan da biziz.” (Hicr, 15/9) ayetini, “Vahyetme sürecinde ayetlerde herhangi bir ziyade, noksanlık ve hüküm değişikliği olmasına izin verilmediği, vahyin şeytanlardan korunduğu” şeklinde tefsir etmiştir. Ebû Tâhir Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî, *Tenvîru'l-mikyâs min tefsiri İbn Abbâs*, (B.y.: Mektebetü'l-meşhedî'l-Hüseynî, ts.), 203.

60 Müdreci hadis ilimlerinden biri olarak ele alan Hâkim, idracın sahabe döneminde ortaya çıktığını vurgulamaktadır. Hâkim şöyle bir başlık kullanmaktadır: “Bu tür, Rasûlullah'ın hadislerine eklenen sahabe sözlerinin bilinmesine ve başkalarının sözlerinin, onun sözlerinden arındırılmasına dairdir.” Ebû Abdillâh Muhammed el-Hâkim en-Neysâbüri, *Ma'rifetu ulûmi'l-hadis*, thk. es-Seyyid Muazzam Hüseyin, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye (Beyrut: 1397/1977), I, 84.

61 Esnek kalma, sabit olmama isteğinin, hadisin sözlü öğretisi olarak korunması çabasında mutlaka bir rolü olduğunu iddia eden bir çalışma için bk. Schoeler, “Sözlü Tora ve Hadis: Rivâyet, Yazım Yasağı, Redaksiyon”, 156-157; Yazının sözü sabitlediğine dair bk. Osman Bilen, *Çağdaş Yorumbilim Kuramları: Romantik, Felsefî, Eleştirel Hermeneutik* (Ankara: Kitâbiyât, 2002), 25.

62 Hatîb, *Takyîdü'l-ilm*, 39.

Mana rivayeti hadislerin şifahî nakil dönemine aittir. Şifahî nakilde yorum, nakil ameliyesiyle birlikte bulunmuştur. Bu bakımdan, Sehâvî'nin ifadesiyle, üzerinde icmâ edilmeyen hadislerin, üzerinde icmâ edilmiş bir metin oluşturacak şekilde bir araya getirilmesine sıcak bakılmadığı söylenebilir.⁶³

Hz. Peygamber'in "yedi harf" tabiriyle işaret ettiği şekilde, farklı kabilelerdeki insanlara bazı lafızları kendi lehçelerinde okumalarına ruhsat verilmesine rağmen Kur'an'ın, nüzulüyle eşzamanlı olarak yazdırılması lafızlarının korunmasını sağlamıştır.⁶⁴

Sahabenin Tasavvurunda Vahiy İle Tilâvet İlişkisi

Kur'an'ın lafzen korunmuşluğu ile ibadetlerde okunması (tilâvet) arasında bir ilişki bulunmaktadır. Bahsedilen ilişkinin temelinde de yine Kur'an'ın yazdırılması vardır. Ebû Sa'îd el-Hudrî "Benden Kur'an dışında bir şey yazmayın. Kim Kur'an dışında bir şey yazmışsa onu imha etsin" şeklindeki hadisi rivayet ettikten sonra sadece Kur'an ve teşehhüdü yazdıklarını belirtmiştir.⁶⁵ İbn Mes'ûd da benzer şekilde Hz. Peygamber zamanında hadislerden sadece istihâre namazını ve teşehhüdü yazdıklarını söylemiştir.⁶⁶ Teşehhüdün diğer hadislerden farklı bir muameleye tabi tutulmasında, namazda okunmasının yani tilâvetiyle ibadet edilmesinin etkisi olduğu açıktır.⁶⁷ Abdülazîz el-Buhârî (ö.730/1329) de, "Bu haberler (genel olarak hadisler), Kur'an, ezan ve teşehhüd gibi lafızıyla ibadet edilenlere ilişkin haberlerden farklıdır. Çünkü teabbüde konu olanlarda asıl olan, mana ile birlikte lafızdır" sözleriyle teabbüde konu olmak ile lafzın korunması arasında zorunlu bir ilişki görmektedir.⁶⁸ Nitekim İbn Mes'ûd, Hz. Peygamber'in, onun ellerini avuçlarının arasına alarak teşehhüdü Kur'an'dan bir sure öğretir gibi öğrettiğini söylemiştir.⁶⁹ İbn Abbâs'ın ise sadece Kur'an'ı ve mektupları yazdıklarını söylediği nakledilmekte-

63 Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrrahman es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs bi şerhi elfiyyeti'l-hadîs*, thk. Ali Hüseyin Ali (Mısır Mektebetü's-sünne, 1424/2003), 3: 34. Hadisler için de tedvin, o zamana kadarki nakledilen lafızları –ravi ile müsten-sihlerin hatalarından kaynaklı yazı üzerinde meydana gelebilecek değişiklikleri dışarıda tuttuğumuzda- koruma altına almıştır. Tedvinden sonra mana ile rivayete sıcak bakılmamıştır. Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-Nazar fî Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser*, thk. Abdullah b. Dayfillah er-Rahîlî, Matbaatü Sefir, Riyad, 1422, 120.

64 Ayetler Mekke döneminden itibaren yazılmaya başlanmıştır. Mekke'de ilk vahiy kâtipliği yapan kişi Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh; Medine'de ise Übey b. Ka'b olduğu belirtilmektedir (İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, IX, 22). Nazil olan ayetlerin risâletin beşinci yılından önce yazılmaya başlandığı bilinmektedir. Zira beşinci yılda Müslüman olan Hz. Ömer'in Müslüman oluşuna dair anlatılan olaylarda bazı ayetlerin yazılı metinler halinde olduğu görülmektedir.

65 Ebû Dâvûd, "İlm", 3.

66 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 1: 262.

67 A'zamî, İbn Mes'ûd'un hadis yazdığını ortaya koymayı amaçladığı bir bahiste, anılan rivâyeti zikrettikten sonra "Fakat teşehhüdün yazılması ile öteki hadislerin yazılması arasında bir fark olmaması gerekir" ifadeleriyle –ki bu görüş aslında Bağ-dâdî'ye aittir (Takyîd, 93)- rivâyete ilgili şüpheyi dile getirmektedir. Ayrıca İbn Mes'ûd'un oğlunun, babasının el yazısıyla yazdığını söylediği bir kitaba sahip olduğuna dair bir rivâyeti de (İbn Abdilber, *Câmiu beyâni'l-ilm*, 1: 311) zikrederek bu yaklaşımını güçlendirmeye çalışmaktadır (A'zamî, *Studies*, 44-45). Oysa birinci rivâyet Hz. Peygamber zamanındaki bir uygulamaya işaret etmektedir ve Kur'an'la karışması endişesinin yaşandığı bir dönemde söylenmesi mümkün ve makuldür. İbn Mes'ûd'un yazılı bir metninden bahseden rivâyet ise daha sonraki bir gelişmeye işaret ediyor olabilir. Çelişkili görünen benzer hadislerin telifi çerçevesinde İbn Abdilber'in benzer bir yaklaşımı için bk. (İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 207); Yazının yasaklanması/izin verilmesi ve bununla ilgili farklı görüşlerin kritiğinin yapıldığı ancak A'zamî'nin yaklaşımlarının tekrarı mahiyetinde olan bir çalışma için bk. Ertürk, *Metin Tenkidi*, 41-57.

68 Abdülazîz Alâüddîn el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr şerhu usûli'l-Pezdevî* (Pezdevî'nin *Usûl*'ü ile birlikte) (b.y. Dâru'l-kütübî'l-İs-lâmî, ts.), III, 57.

69 Buhârî, "Bed'ü's-selâm", 28.

dir.⁷⁰ Sahabiler, yazılan hadislerle ilgili farklı konulardan bahsetmiş olsa da neticede bunların teşehhüd, istihâre gibi ibadete konu olanlar ile mektuplar ve Arap toplumunda yazılan, Hz. Peygamber'in de yazdığını devlet ve toplum işleri ile ilgili hususlar olduğu görülmektedir.⁷¹ Kısacası teabbudî olan sözlerde form öncelenmiş; bunların dışında, Mushaf'ta olduğu gibi, ikinci bir metin oluşturmak hedeflenmemiştir.⁷²

Nüzul sürecinde Kur'an'ın Hz. Peygamber tarafından özenle yazdırılması, Hz. Ebû Bekir döneminde cem'i, Hz. Ömer döneminde Kur'an'ın öğretilmesi için mekteplerin açılıp buralara muallimlerin gönderilmesi ve Hz. Osman döneminde nüsha farklılıklarının giderilmesi amacıyla resmi nüsha doğrultusunda çoğaltılması⁷³ gibi uygulamaların yürütüldüğü süreçlere karşın hadislerin sistemli ve özenli yazdırılması ve yaygınlaştırılması şeklinde bir sürecin işletildiğini söylemek zordur.⁷⁴

Sahabenin vahiy tasavvurunun *yazılı olmak, lafzen korunmuşluk* ve *tilâvet edilmek* vasıfları üzerinden oluştuğu söylenebilir. Bu tasavvuru üreten süreç Kur'an'ın nüzul sürecinde Hz. Peygamber'in uygulamalarıdır. Sahabenin Hz. Peygamber'in vefatından sonra hadis kitabetine ilişkin tutumunun temelinde nüzul sürecinde oluşmuş ve o günden süregelen vahiy tasavvuru bulunmaktadır. Bu noktada hadis kitabet olgusunun Kur'an'ın nüzul ve mushaflaşma süreçleri ile sıkı irtibatı kendini göstermektedir.

Sonuç

Sahabenin hadis kitabetiyle ilgili tutumlarının tahlili, hadis kitabeti sürecinin hadislerin kaynağı düşüncesi üzerinde temel bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Hz. Peygamber'in söz ve uygulamalarına *vahiy kaynaklı-ictihada dayalı* şeklinde kavramsal bir ayırımla bakmadıkları anlaşılan sahabe, bağlayıcılık bakımından Kur'an ile Hz. Peygamber'in söz ve uygulamaları arasında bir fark görmemektedir. Bununla birlikte her iki bilginin arasını kesin bir şekilde ayırdıklarını gösteren uygulamaları da bulunmaktadır. Onların iki bilgi arasında yaptıkları bu tefrik, "yazılı bir metin haline getirme"yi esas almıştır. Hz. Peygamber'in hadis kitabetini yasağlamasındaki hadislerin Kur'an'la karışması şeklindeki gerekçe ortadan kalktığı halde sahabenin hadis kitabetine yaklaşımlarında başlangıçta oluşan vahiy tasavvurlarının etkisi kendini göstermiştir. Özellikle Kur'an'ın mushaflaşmasından sonra sahabe *Kur'an* ve *Kur'an dışı metin* ayırımını esas alan tutumlar ortaya koymuştur.

Kur'an'ın nüzul sürecinden yani Hz. Peygamber'in vefatından sonraki dönemde sahabenin hadislerin yazılmasını olumlu karşılamamaları iki farklı düzeydeki kaygıya dayanmaktadır: Birincisi Kur'an'a alternatif bir metnin ortaya çıkması kaygısıdır ki bu, daha ziyade toplumsal ölçekte doğru bir kimlik ve bilinç inşasıyla ilgilidir. İkincisi ise insanların kalplerini Kur'an'ın dışında

70 Hatib, *Takyîdü'l-ilm*, 42.

71 Bu hususlarla ilgili bk. A'zamî, *Studies*, 17.

72 Ünal, "Hadislerin Anlaşılmasında Metni Yeniden İnşa Sorunu", 469.

73 İbn Ebî Dâvûd, Ebû Bekr Abdullah b. Süleyman, *Kitâbü'l-Mesâhif*, thk. Muhammed b. Abduh, (Kahire: el-Fârûk el-Hadîse, 1423/2002), 88. Geniş bilgi için bk. İsmail Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, (Ankara: TDV Yayınları, 1988), 68-78; Osman Keski-oğlu, *Nuzûlünden Günümüze Kur'an-ı Kerim Bilgileri* (Ankara: 1987).

74 A'zamî'nin, hadislerle ilgili de aynı süreçlerin işletildiğine dair iddiası için bk. A'zamî, *Studies*, 25.

başka bir şeyle meşgul etmeleri endişesine dayanır. Bunda da insanların bireysel olarak doğru bir dindarlık yaşantısına sahip olamamalarına dair bir kaygı bulunmaktadır.

Sahabenin Kur'an'la hadislerin her ikisini de Hz. Peygamber'in ağızından duymasına ve bağlayıcılık bakımından eşit görmesine rağmen hadisler yazılı metinler haline getirildiğinde Kur'an yerine konabileceği yönünde endişe taşıdıklarına dair birçok haber nakledilmiştir. Kur'an'ın mushaflaşma sürecine denk gelen bu yaklaşımlarda metinlerin kaynağına dair bir algının mevcudiyeti kendini hissettirmektedir. Hatta mushaflaşma öncesinde, Hz. Peygamber'in sağlığında, mesela sahabenin Abdullah b. Amr'ı hadis yazmaması konusunda uyarırken hadislere beşerilik vasfı atfettikleri anlaşılmaktadır. Bu örnek sahabenin zihninde vahiy olup olmama ayırımının mevcudiyetini ihsas etmektedir. Söz konusu tasavvurda vahyin niteliklerine ilişkin de bir düşünce vardır. İşte vahyin niteliklerine dair bu tasavvurun oluşumunda Kur'an'ın nüzulü döneminde Hz. Peygamber'in Kur'an'ı özenle yazdırması etkili olmuştur. Zira yazının neredeyse hiç kullanılmadığı bir kültürde Kur'an'ın özenle yazdırılması Kur'an'a özgü bir tutuma işaret etmektedir. Kur'an'ın yazdırılması sadece ilahî bilgilerin (vahiy) yazdırıldığı eski kültürlerle de uyumludur. Nitekim Yahudiler de Tevrat'ı yazarken, onun sözlü tefsiri olan Talmud'un yazılmasına uzun yıllar boyu karşı çıkmışlardır. Kur'an'ın yazdırılmasının kuşkusuz tevkîfi bir boyutunun olabileceği tahmin edilebilir. Bununla birlikte Kur'an'ın özenle yazdırılmasında, bir kitaba sahip olmakla (kitâbî) ümmî Araplara karşı üstünlük sağlayan Ehl-i kitâb'ın o günkü politik ortamda varlığının etkisi de yadsınamaz.

Sahabenin vahye dair tasavvurlarının oluşmasında, nüzul döneminde Hz. Peygamber'in Kur'an'ı vahiy kâtiplerine yazdırmasının; buna karşılık hadisleri yazmayı yasaklamasının etkisi büyüktür. Her ne kadar hadis kitabetini yasaklayan rivayetlerin biri hariç, hepsinin senedinde zayıflık olduğu ve bütün tarikleriyle ilgili belli ölçüde ihtilafların yaşandığı ileri sürülerek ve yine Hz. Peygamber'in devlet işleri ve borçlarla ilgili bazı hususları yazdığından bahisle umumî bir yasağın iddia edilemeyeceği savunulmuşsa da bu yaklaşım hadis kitabet meselesini olgusal olarak kavramaktan uzaktır. Zira hadis kitabeti meselesi sadece kitabeti yasaklayan rivayetler üzerinden anlaşılabilir. Sonraki dönemde sahabenin, Hz. Peygamber döneminde sadece Kur'an ile teşehhüd, istihâre ve mektupları yazdıklarını söylemeleri yazılmasına izin verilen bilgilere dair bir fikir vermektedir. Buna göre iki tür bilgi kayda geçirilmiştir. İlki nazil olan Kur'an vahyi ve ibadete konu edilen (tilâvet) haberlerdir. Diğerisi ise yazının neredeyse hiç kullanılmadığı Arap toplumunda yazılı kaydı tutulan özel konularla da örtüşecek şekilde, devlet ve toplum işleri (devlet başkanlarına mektup, emannâmeler, sulhnâmeler, borçlar...) ile ilgili bilgilerdir. Bakıldığında Kur'an'ın dışında yazılmasına izin verilen bilgilerin şifahî rivayetin esnekliğinden yararlanmaya (farklı bağlamlara göre yorumlayarak nakil) ihtiyaç duyulmayacak mahiyette olduğu görülecektir.

Kur'an'ın nüzul dönemindeki uygulamalar sahabenin zihninde *vahiy* ile *yazılabilirlik* arasında bir ilişki inşa etmiştir. Esasen Ehl-i kitâb geleneğinden dolayı bu ilişkinin kurulması için hali hazırda kültürel bir arka plan da mevcuttu. Vahyin *yazılması* ile *lafzen korunmuşluğu* ve *tilâvet*

olunması arasında sıkı bir irtibatın kurulduğu da Hz. Ömer ve Übey b. Ka'b gibi bazı sahabilerin farklı okuyuşları duyduklarında verdikleri tepkiden anlaşılmaktadır.

Sahabenin hadislerin aksine, Kur'an'ı cem' ve istinsah etmeleri –ki Kur'an'la ilgili bu tür bir girişimin meşruluğuna dair zihinlerinde itikadî ve fikrî temellerin bulunduğu söylenebilir-, öğretimi için planlamalar yapmaları, nüzul döneminde kendilerinde oluşan tasavvurun bir yan-sımasıdır. Kısacası hadis kitabeti sürecinin odağında Kur'an'ın nüzul ve mushaflaşma süreçleri bulunmaktadır. Dolayısıyla erken dönem hadis tarihi çalışmalarının Kur'an tarihinden bağımsız yürütülemeyeceği açıktır.

Sahabenin kaynağı ve mahiyeti bakımından hadise ilişkin düşüncesinde; genel olarak hadis tasavvurunda hadis kitabeti ile vahiy ilişkisinin belirleyici bir rolü bulunmaktadır. Esasen kitabet-vahiy ilişkisi, tedvinle birlikte somutlaşan yazılı hadis edebiyatının, belli hadis kaynaklarının itibar ve ardından otorite kazanma süreçlerinin çözümlenmesinde önemli bir perspektif verebilir.

Kaynakça

- el-A'zamî, M. Mustafa. *Studies in Early Hadith Literature*. (Indianapolis: American Trust Publication, 1978).
- Akcaoğlu, Faik. *Hiz. Peygamber'in Kur'an Dışında Bilgilendirilmesi*. Doktora Tezi: Marmara Üniversitesi, 2010.
- Akın, Nimetullah. "Hadislerin Yazılı Kaydı ve Literatür Esaslı Bir Disiplin Olma Süreci: A. Sprenger, I. Goldziher ve G. Schoeler'in Yaklaşımları". *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, 6/1, (2008): 47-70.
- Akpınar, Musa. "Kur'an'ın Anlaşılması ve Tebliği Yönünden Yedi Harfle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi", *Bilimname*, 2/23 (2012): 105-129.
- Aşık, Nevzat. *Sahabe ve Hadis Rivayeti*. İzmir: Akyol Neşriyat ve Matbaacılık, 1981.
- el-Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr, *Müsned*, thk. Âdil b. Sa'd. Medine: Mektebetü'l-ülüm ve'l-hikem, 1988/2009.
- Bilen, Osman. *Çağdaş Yorum Bilim Kuramları: Romantik, Felsefi, Eleştirel Hermeneutik*. Ankara: Kitâbiyât, 2002.
- el-Buhârî, Abdülaziz Alâüddîn. *Keşfü'l-esrâr şerhu usûli'l-Pezdevi* (Pezdevi'nin *Usûlü* ile birlikte). B.y.: Dâru'l-kütübi'l-İslâmî, ts.
- el-Buhârî, Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu's-sahib*. Thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır. B.y.: Dâru tavrî'n-necât, 1422.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: TDV Yayınları, 1988.
- ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman. *es-Sünen*. thk. Hüseyin Selim ed-Dârânî. Suûd: Dâru'l-muğnî, 1412/2000.
- Ebû Şâme, Şihâbüddîn Abdurrahman b. İsmâil. *el-Mürşid el-veciz ilâ ulûm tete'alleku bi'l-Kitâbi'l-Aziz*. Thk. Tayyar Altıkulaç. Ankara: TDV Yayınları, 1986.
- Ertürk, Mustafa. "Nebevî Sünnet'in Tarihî Gerçeklikteki Konumu Açısından 'Kur'an İslâm'ı' Söyleminin İlmî Değeri". *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 1/1 (2003): 7-29.
- Ertürk, Mustafa. *Metin Tenkidi*. Ankara: 2011.
- Erul, Bünyamin. *Sahabenin Sünnet Anlayışı*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.

- el-Fîrûzâbâdî, Ebû Tâhir Muhammed b. Ya'kûb. *Tenvîrül-mikyâs min tefsiri İbn Abbâs*. B.y.: Mektebetü'l-meşhedî'l-Hüseynî, ts.
- Gregor Schoeler. "Sözlü Tora ve Hadis: Rivâyet, Yazım Yasağı, Redaksiyon". trc. Hüseyin Akgün. *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 6/1 (2008), 135-173.
- Gül, Mutlu-Kahraman, Hüseyin, "Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer'in Hadis Tedvînine Bakışları İle İlgili Rivayetlerin Tahlili", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 56/1 (2015), 137-156.
- el-Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed. *Ma'rîfetu ulûmî'l-hadis*. Thk. es-Seyyid Muazzam Hüseyin, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye. Beyrut: 1397/1977.
- el-Hatîb, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Bağdâdî, *Takyidül-ilm*. Beyrut: İhyâü's-sünneti'n-nebeviyye, ts.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yûsuf en-Nemerî. *Câmiu beyânî'l-ilm ve fadlib*. thk. Ebû'l-Eşbâl ez-Züheyri. Suûd: Dâru İbni'l-Cevzi, 1414/1994.
- İbn Ebî Dâvûd, Ebû Bekr Abdullah b. Süleyman. *Kitâbü'l-Mesâbif*. Thk. Muhammed b. Abduh. Kahire: el-Fârûk el-Hadise, 1423/2002.
- İbn Ebî Hâtîm, Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî. *el-Cerh ve't-ta'dil*. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâs, 1271/1952.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed. *el-Kitâbü'l-musannef fi'l-ebâdîsi ve'l-âsâr*. thk. Kemal Yusuf el-Hût. Riyad Mektebetü'r-rüşd, 1409.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Nuzhetü'n-Nazar fi Tavdibi Nubbeti'l-Fiker fi Mustalabi Ehlî'l-Eser*, thk. Abdullah b. Dayfillah er-Rahîlî, Matbaatü Sefir, Riyad, 1422.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Fethu'l-bârî şerhu Sahîbi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1379.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed. *el-Müsned*. Thk. Şuayb el-Arnaûd-Âdil Mürşid ve diğerleri. B.y.: Müessesetü'r-risâle, 1421/2001.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik el-Me'âfirî. *es-Siretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekkâ-İbrâhîm el-Ebyârî-Abdulhafız eş-Şelebî (Mısır: Matbaatü Mustafa el-Bâbî ve evlâdih, 1375/1955.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineverî. *Tevîlu muhtelifi'l-hadis*. B.y.: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1419/1999.
- İbnü'l-Kayserânî, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Tâhir. *Zehîratül-huffâz*. (Riyad: Dâru's-selef, 1416/1996).
- İbnü'l-Kayserânî, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Tâhir. *Zehîratül-huffâz*. Riyad: Dâru's-selef, 1416/1996.
- Keskioglu, Osman. *Nuzûlünden Günümüze Kur'an-ı Kerim Bilgileri*. Ankara: 1987.
- Ma'mer b. Râşid. *el-Câmi'* (Abdürezzak'ın *Musannefinin* sonunda). thk. Habîburrahmân el-A'zamî. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1413.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc. *el-Câmiu's-sahîb*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbakî. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, ts.
- en-Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şu'ayb. *Sünen*. Thk. Abdülfettah Ebû Gudde, Halep: Mektebetü'l-matbû'âtî'l-İslâmîyye, 1406/1986.
- Polat, Salahattin, "Din, Vahiy, Peygamberlik Işığında Hadis ve Sünnetin Mahiyeti", *İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri, Kutlu Doğum Sempozyumu-2001*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- er-Râmeihürmüzî, Ebû Muhammed el-Hasen. *el-Muhaddisül-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'i*, Thk. Muhammed Accâc el-Hatîb. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1404.
- es-Sehâvî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahman, *Fethu'l-muğîs bi şerhi elfiyyeti'l-hadis*. Thk. Ali Hüseyin Ali. Mısır: Mektebetü's-sünne, 1424/2003.

- et-Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed. *Şerhu müşkili'l-âsâr*. Thk. Şuayb el-Arnaûd. B.y.; Müessesetü'r-risâle, 1415/1494.
- Toprak, Mehmet Sait. "Hadislerin Sözlü Rivayeti ile Sözlü Tora'nın Rivayet Tekniği Meselesine Bir Giriş". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/20 (2008), 139-165.
- Toprak, Mehmet Sait. "İbrânî Geleneğe 'Kitâbet' Aleyhtarlığı: Yazı Karşıtlığı Paradoksu". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25 (2007), 127-146.
- Türcan, Selim. *Kimlik ve Kitâb İlişkisi Bağlamında İlk Dönem Kur'an Tasavvuru ve Dönüşümü*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010.
- Türcan, Zişan. *Hadis İlminin Oluşumunda Kelamî Düşüncenin Etkisi*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2019.
- Ünal, Yavuz. *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış*. İstanbul: Ensar, 2013.
- Yücel, Ahmet. "Kitâbet". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Ankara: 2002. XXVI, 81-83.
- Yücel, Ahmet. *Hadis İstılablarının Doğuşu ve Gelişimi –Hicri İlk Üç Asır-*. İstanbul: İFAV, 1996.
- Zâhid el-Kevserî. "Yedi Harf Nedir", çev. Yunus Ekin, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (2002), 105-112.
- Zâhid el-Kevserî. "Yedi Harf Nedir". çev. Yunus Ekin, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (2002).